

Bazsányi Sándor

A harmadik

KÖNYVKRITIKA - AZ ÉS KÖNYVE - LX. évfolyam, 20. szám, 2016. május 20.

A+ Nagyítás

A- Kicsinyítés

Nyomtatható

Cikk küldése

Ajánlom

Az ÉS könyve májusban - *Baka István: Összegyűjtött versek. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016. 268 oldal, 3990 Ft*

1995-ös halála óta ez Baka István harmadik gyűjteményes verseskötete. Az első az 1996-ban megjelent *Tájkép fohással* volt, a pécsi Jelenkornál, a második a szegedi Tiszatáj életműsorozatának 2003-as kiadványa, amelyet ugyanúgy Bombitz Attila gondozott, mint a Kalligramnál idén megjelent könyvet. A kötetgondozás most leginkább két – egyaránt fontos – dolgot jelent: filológiai szakmunkát és hatástörténeti igényű emléképolást. Az előbbi (mint minden esetben) elengedhetetlen, az utóbbi meg (Baka esetében) teljességgel érthető. Bár úgy volna, hogy ezzel a kötettel végre a helyére kerülne – az elmúlt évben a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai közé felvett – Baka nagyon jelentős költészete.

1995-ös halála óta ez Baka István harmadik gyűjteményes verseskötete. Az első az 1996-ban megjelent *Tájkép fohással* volt, a pécsi Jelenkornál, a második a szegedi Tiszatáj életműsorozatának 2003-as kiadványa, amelyet ugyanúgy Bombitz Attila gondozott, mint a Kalligramnál idén megjelent könyvet. A kötetgondozás most leginkább két – egyaránt fontos – dolgot jelent: filológiai szakmunkát és hatástörténeti igényű emléképolást. Az előbbi (mint minden esetben) elengedhetetlen, az utóbbi meg (Baka esetében) teljességgel érthető. Bár úgy volna, hogy ezzel a kötettel végre a helyére kerülne – az elmúlt évben a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai közé felvett – Baka nagyon jelentős költészete. Mert egyelőre még – hasonlóképpen egyébként a szintúgy a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai közé tartozó Orbán Ottóéhoz – nincs egészen ott. Mégpedig a két (illetve most már három) gyűjteményes verseskötet a róla szóló monográfiák, egy-egy többszerzős tanulmánykötetek ellenére nincs ott. Nem kapta fel sem a nagyon különböző irányból érkező széljárásoknak kiszolgáltatott (meg hát egyébként sem kifejezetten költészetfogyasztó) olvasáskultúra, sem a korszerűség (szükségyszerűen) hamar avuló szempontjait előnyben részesítő irodalomtudomány. És hát az a megkérdőjelezhetetlenül időtlen bölcsesség, miszerint az idő, amely végtelen folyású, Baka költészetének dolgozik, egyfelől mélyen igaz, másfelől meg korántsem megnyugtató. Hiszen jó volna még a mi időnkben, a jelen kötet fogadtatástörténetének számunkra belátható övezetében, mintegy a harmadik kiadói nekifutás nyomán megtapasztalni a súlyához képest eddig kevésbé méltányolt Baka-költészet nyomtatékos jelenlétét (természetesen nem kereskedelmi vagy bulvárszempontból).

Talán valamelyest még ma is érvényesnek tekinthetjük Szilágyi Márton 1993-as meglátását, mely szerint „Baka nem került bele (...) nemzedéki vagy világszemléleti jegyek alapján megalkotott kritikai névsorolvasásokba (...), illetve ahová besorolták, annak kevés köze volt Baka lírájának mélyebb rétegeihez”. Az ideologikus vakságból fakadó automatizmusok egyik jellemző változata volt, amikor Bakát egyenesen a (jobb híján népiesnek nevezhető) *Kilencek* költőcsoport valamiféle „leszakadó tagjaként” emlegették. A végérvényes „leszakadást” jelző, 1992-ben megjelent kötete, *A farkasok órája* pedig mintegy hontalanná, másképpen mondva: társtalanságában megkerülhetetlenné tette ezt a költészetet. Azóta is keressük Baka helyét, világszemléleti vagy poétikai rokonsági körét, korszerűségének vagy klasszikusságának mértékességét. Az értelmezés nyelvét.

Ennek persze technikai előfeltétele a filológiai rendbetétel – az életmű körül régóta és többféle tudományos műfajban (tanulmányírás, konferenciaszervezés, kötet szerkesztés...) kiváló munkát végző Bombitztól. És míg az előző, 2003-as könyv a még Baka által összeállított posztumusz válogatást, átgondolt ciklusépítkezést (a hetvenes évek elején keletkezett verseket tartalmazó *Legenda, hát lehullasz* című egységtől az 1995-ös *Új versekig*) egészítette ki a gyűjteményes kötetből kimaradt darabokkal, tréfás és alkalmi költeményekkel, valamint vázlatokkal, töredékekkel és változatokkal, továbbá három hátrahagyott verssel, addig most kilenccel bővül a hátrahagyott művek száma, és bekerülnek a korai versek is. A filológiai szempontú teljesség mintegy háttérrel biztosít az esztétikai értelemben vett teljesség megtapasztalásához. Aranygümölcsök észüstitálcán: kinek ne támadna étvágya rá – mondhatnám (azazhogy mondom is) metaforikusan a metaforákban dúskáló Baka-költészet 2016-os újraolvasása után.

Szinte már a kezdetektől két állandó elemét érzékeljük ennek a lírának: a szerepjátszásra való hajlamot (nem mintha a versírás, a versben történő megszólalás ne volna eleve valamilyen szerep) és az apokaliptikus igényű és erejű világlátást és -teremtést (legelőször talán a korai Dózsa-versekben). E két minőség egyik legemlékezetesebb összeérése: a szerzői név orosz tükörfordításából keletkezett Sztjepan Pehotnij önazonos szerepe egyfelől, valamint az életrajzi tényekkel és kulturális kötődésekkel kapcsolatos Szentpétervári mint a létezés tagadhatatlan bizonytalan kapcsoszerre reális és szimbolikus tere másfelől (a *Sztjepan Pehotnij testamentumának* három *Füzetében*, valamint a *Sztjepan Pehotnij testamentuma* című hátrahagyott versben). Nézzük például a *Szentpéterváron újra* című Pehotnij-darab Pilinszkyt (*Halak a hálóban*) és Petrit („*Ötven felé*”) idéző, egyúttal a profánt kozmikussá növesztő leveshasonlatát: „A sűrűjében itt alul nem is rossz / Elszopogatni szaftos kézfejem / Csak arra kérlek túl soká ne kínozz / Egyszerre szúrj villádra Istenem” – amit azon nyomban követ a kései Baka-költészet egyik lényeges gesztusa, az ironikus önmegkérdőjelezés, pontosabban a tragikus beszédhelyzetből fakadó patetikus veszéllyel számoló tudat önfegyelműző nyelvi játéka: „Így szónokoltam alig állva lábon / De Isten Assze volt vagy nem figyelt...” (kiemelés: BS)

Az önironikus jellegű látás- és beszédmód, derül ki többek között a Pehotnij-füzetekből, nem számolja fel a létezés tragikumának szóba hozatalát, sokkal inkább lehetővé teszi. Hiszen Baka költészetének talán legátfogóbb kérdése, hogy miféle mozgástere lehet a költői megszólalás kiürült formáitól eltávolodó, ám a költészet örök témáit elengedni nem óhajtó lírai alany. Hadd idézzem most Baka nagyon pontos önjellemzését (Vecseryné Imrénének adott interjújából): „Két költői szerep ellenszenves számomra: az egyik a váteszi, mert teljesen talajtalan, a másik a magánköltői, az, amelyik teljesen elvész a partikularitásban.” És hallgassuk a megoldást (a Zalán Tiborral folytatott beszélgetésből), amely analitikusan megvilágítja a szerepversforma Baka-féle alakulástörténetét: „Mindig is alteregóra volt szükségem, mert magamat sohasem tartottam igazán fontosnak. Kicsit fura és indokolatlan is volt, hogy nagy történelmi személyiségeket választottam ki alteregónak, mint Szechenyi, vagy Zrínyi, vagy Ady. (...) Ezek inkább voltak szerepjátszások. De amikor Yorick lettem, vagy Sztjepan Pehotnij, itt már önmagamat úgy adhattam, hogy nem kellett letagadnom az esendőségemet, a gyengeségeimet és a bűneimet sem.” Vagyis – a Baka-értés szempontjából fontos viszonyítási pontokat nevesítve – éppen hogy a szerepalakítás teszi lehetővé, hogy a Petri-féle „magánköltőiségre” alkalmatlan Baka ne tapossa tovább a „váteszi” lírahagyomány Nagy László-féle zsákutcáját (és most itt természetesen nem a „versben bujdosó haramia” költészetére, hanem az abban összpontosuló képes-képviselési beszédmód – hogy „ki viszi át”, meg hogy a „fogában”, meg hogy a „túlsó partra” – érvényes folytathatóságára gondolok), hogy tehát ráleljen az „esendő” személyiség saját nyelvére, amely ugyanakkor képes a hűfokot megszólaltatni a József Attila-féle „bűn”-tudat egzisztenciális állapotát. E tekintetben Baka legközelebbi rokonának a nála jóval korábban született és valamivel később meghalt, Orbán Ottóé velem – gondoljuk csak kettejük elszakadtságát és a halál közelségében fogant költészetük vaskosan érzéki, humort sem nélkülöző apokaliptikuságára. (Van tehát mit várnunk Dérczy Péter idén megjelenő Orbán-monográfiájának és a *Tények és tanúk* könyvsorozat Orbán-interjúkötetének fogadtatásától.)

„Akár a leprás akiről lerothadt / minden vonása már s csupán kolompja / tudatja véle is hogy létezik még / s figyelmezteti a szembejövöket / hogy térjenek ki útjából olyan / e vers a sorvégeiről lefoszlott / a rím s csupán a jambusok kolompját / kongatja még tudatva merre jár / hullatva húsát bomló szavait hogy / kitérhessen előle az idő” – szól a költő halála előtti évben keletkezett *Philoktetész* első versszak. A rímek nélkül maradt vers azért mégiscsak felmutat valamiféle pompát: a „jambusok kolompjának” kopár szépségét, amelynek megszólaltatója ugyanakkor az ekkortájt keletkezett verseiben, miként a korábbiakban is, nem csupán a *Sziürkület* jambusokba „befogózó” József Attiláját idézi emlékezetünkbe, hanem az ő három utolsó versének (*Karóval jöttél...; Talán eltűnök hirtelen...; Ime, hát meglettem hazámat...*) rímes számvetéseit is. A *Van Gogh börtönudvarán* című kései költemény például szilárd keresztíretek során bontja ki a kopár időmértékben megragadott „leprás” metaforikus párját, a „rabot” (ha tetszik, keresztíretek bilincsébe veri a bebörtönzötteket ábrázoló festett kép nyomán alkotott költői képet): „Sem a pokol tüze, se mennyek fénye, / Csak ez van, ez a zárt udvar, melyet / Még Isten mért ki körzője hegyével, / S ő szabta meg a büntetésedet. // Hetek között, hónapok között, idő / Fegyházában sulyódó földi rab, / Hozzád, hűfokhoz te is, akárcsak őt, / És várod a szabadságot.” Szándékosan idézek ilyen szöveget. Hogy biztosan érzékelhesük az Orbán-csokorban, hol viszont hollamos rímszerkezetben, hol játékosabban, hol komorabban, hol inkább ironikusabban, hol inkább tragikusabban megszólaló Baka-vers állandó elemét, a Baka-hang éltető közegét: a költői képet.

Ugyanis Baka visszaadhatja az olvasó hitét (visszaadta a hitemet) a költői képben, amely, nem tudjuk nem érzékelni, jócskán kiüresedett, korrumpálódott, vagy legalábbis eléggé gyanússá vált az utóbbi fél évszázadban. Mert például Baka nem is annyira folytatja a már emlegetett Nagy László örökségét (bármennyire is ez a középzet), mint inkább visszatisztítja a Nagy László-féle ékes beszéd anyagi alapjait, a költői képig, és ott kikalapálja a maga feszes változatát, amely persze ezután már laza rokonságba hozható Nagy László kései költészetének elasztikus indulatosságát, kevélységét és metafizikáját. De nem ez a lényeg. Nem a szemléleti különbségek ellenére érzékelhető, mérsékelt alaki hasonlóság a két költő között. Hanem az, hogy az 1995-ben meghalt Baka metaforái ma is élnek. Életképesen tömények és feszesek; olykor úgy, hogy szikarak, olykor úgy, hogy szaftosak – vagy éppen szaftosan szikarak, mint a már idézett *Szentpéterváron újra* leves-metaforájában: „De csillagok zsírkarikák nem úsztak / Fejem fölött ily savanyú-sovány / A lé amelybe csontnak s némi húsnak / Pottyantam rég egy téli éjszakán”. Még talán azt is mondhatjuk, hogy éppen a keresztíretek fegyelműző erejének köszönhető a fentihez hasonló költői képek arányossága, hogy tehát sosem csordul túl a mindig lédús költői beszéd az adott verskonkrét peremén.

Rádásul a Baka-féle költői kép befogadja azokat a poétikai hangsúlyeltolódásokat vagy változásokat is, amelyek megfigyelhetők a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején keletkezett művekben (egyértelmű tömörséggel először talán a *Farkasok órája* című kötetben), és amelyek azóta is foglalkoztatják a negyedik évtizednyi pályáiv értelmezőit. Mert noha egyfelől szinte semmi nem változott a hetvenes évektől 1995-ig a versek szerkezetében, metaforikus működésmódjában, másfelől viszont minden megváltozott a pálya utolsó szakaszában, amennyiben látványosan hatványra emelkedett a metaforikus szemantikai léptéke, amelynek összetevői: a korszakos rosszkedv, az embertani pesszimizmus, a perverzítésig kíméletlen önvizsgálat, a súlyos kedély kiterjedt lápvidekeinek módszeres felmérése, a lelki barlangmélyek ironikus átvilágítása, a halál közelségének tiszta tudata.

Komor látélet a létezésről, annak személyes és közösségi vetületeiről. Yorick Helsingörje, Sztjepan Pehotnij Szentpétervárija: a magyar költészet meghatározó helyeivé váltak. Talán ennek köszönhető, hogy az elmúlt két évtizedben háromszor, három különböző kiadásban is napvilágot láttak Baka István összegyűjtött versei. És hogy mit kezdünk ezzel, az innentől kezdve már tényleg rajtunk, olvasókon, értelmezőkon, írástudó irodalomközvetítőkon múlik.